

Аляксандр РЫТАЎ

Сацыяльнае аблічча камуністаў БССР у 1920-я – пачатку 1930-х гг. у святле эвалюцыі фармуляра анкет дэлегатаў з'ездаў КП(б)Б

Вярхоўным органам Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі (КП(б)Б), якая аб'ядноўвала камуністаў БССР, з'яўляўся партыйны з'езд. Згодна рэдакцыйнаму статуту РКП(б) / ВКП(б), якія дзейнічалі на працягу 1920-х — пачатку 1930-х гг., чарговы партыйны з'езд павінен быў склікацца штогод. Яго асноўнай функцыяй было зацвярджэнне справаздач і перавыбранне складу цэнтральных партыйных органаў і ўстаноў. Вызначэнне тактычнай лініі партыі па бягучых пытаннях, а таксама, у выпадку неабходнасці, перагляд і змяненне праграмных і дакументаў партыі¹. На працягу 1921—1932 гг. у БССР было праведзена 11 партыйных з'ездаў.

Нормы прадстаўніцтва дэлегатаў на партыйным з'ездзе вызначаліся цэнтральнымі партыйнымі органамі КП(б)Б — Цэнтральным бюро, а пасля

1924 г. — Цэнтральным камітэтам, і складалі ад 30 да 80 членаў партыі на 1 дэлегата з рашаючым голасам і ад 25 да 55 кандыдатаў у члены партыі на 1 дэлегата з дарадчым голасам². З павелічэннем колькаснага складу партыі ўзрастала і колькасць дэлегатаў партыйных з'ездаў: калі на з'ездах пачатку 1920-х гг. агульная колькасць дэлегатаў складала ад 90 да 200 чалавек, то пачынаючы з трэцяй чвэрці 1920-х гг. іх было не менш за 500.

Дэлегаты на партыйны з'езд абіраліся на партыйных канферэнцыях базавага ўзроўню (павятовых, а

пасля 1927 г. — акруговых), пасля чаго мясцовыя са-кратарыяты накіроўвалі ў цэнтральны партыйны орган выпіску з пратакола канферэнцыі і спіс абраных дэлегатаў. Побач з дэлегатамі, якіх вылучылі павятова-акруговыя партыйныя арганізацыі БССР, у рабоче-з'ездаў таксама прымалі ўдзел у якасці дэлегатаў з дарадчым голасам члены і кандыдаты ў члены ЦК і ЦКК папярэдняга склікання. Акрамя таго на з'ездзе прысутнічалі шматлікія запрошаныя асобы (дэлегацыі рабочых. Студэнты, журналісты, абслугоўваючы персанал і г.д.).

Партыйны з'езд, такім чынам, з'яўляўся важнай грамадска-палітычнай падзеяй у рэспубліцы, у якой прымалі ўдзел сотні партыйных актывістаў, кіруючых работнікаў устаноў і прадпрыемстваў, лідараў працоўных калектываў.

Каштоўныя звесткі аб сацыяльным партрэце дэлегатаў "перадавога атрада" камуністаў — дэлегатаў партыйных з'ездаў, замацаваныя ў анкетах, якія запісваліся перад пачаткам сходу. Корпус захаваных анкет, прыцягнутых да даследавання, уключае анкеты дэлегатаў IV — XIV з'ездаў КП(б)Б у колькасці 3477 экзэмпляраў³.

Практыка прыцягнення для даследавання крыніц такога кшталту даволі распаўсюджаная ў працах тых гісторыкаў, якія вывучалі сацыяльнае аблічча прадстаўнікоў савецкай улады ў міжваенны перыяд. У пры-

РЫТАЎ Аляксандр Уладзіміравіч.

Кіраўнік аддзела міжнародных праграм і праектаў Упраўлення міжнароднага супрацоўніцтва Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Нарадзіўся ў 1977 г. у г. Разань (Расійская Федэрацыя). У 1999 г. закончыў гістарычна-філалагічны факультэт Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 2000 г. — магістратуру, у 2004 г. — аспірантуру БДУ. Даследуе сацыяльную гісторыю БССР у 1920-я гг. Аўтар больш за 20 навуковых публікацый.

ватнасці, даследчыкамі прыцягваліся ў якасці крыніц анкеты дэлегатаў Усесаюзных з'ездаў саветаў, першых канферэнцый РКСМ, дэпутатаў Вярхоўнага Савета СССР 1-га і 2-га склікання, анкетныя аркушы Усесаюзнага партыйнага перапісу 1927 г. і інш.⁴

Відавочна, што асноўная інфармацыя, якая ўтрымліваецца ў анкетах — гэта ўласна даныя пра чалавека, што адлюстроўваюць яго сацыяльна-класавыя, дэмаграфічныя, культурна-адукацыйныя і іншыя характарыстыкі. У той жа час ёсць у анкетах і іншыя інфармацыйныя слаі. Зыходзячы з таго, што *"ўсялякая гістарычная крыніца не толькі адлюстроўвае рэальнасць, але і сама з'яўляецца яе неад'емнай часткай"*⁵, варта заўважыць, што сама форма анкеты, структура яе фармуляра, нарэшце, выкарыстання ў ёй спосабы рэгістрацыі персанальных даных, нясуць у сабе вельмі каштоўныя звесткі аб характэрных для савета грамадства прынцыпах разумення і выяўлення сацыяльнага аблічча камуністаў.

У дадзеным артыкуле прадстаўлены вынікі комплекснага аналізу эвалюцыі фармуляра анкет дэлегатаў з'ездаў Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі на працягу 1920-х — пачатку 1930-х гг. Такі аналіз дазваляе раскрыць "сацыялагічную" падплёку ўліковай палітыкі кіраўніцтва Кампартыі, а таксама прасачыць змяненне асноўных рысаў вобразу так званага "ідэальнага камуніста", г.зн. калектывных уяўленняў аб неабходных сацыяльных, прафесійных і грамадска-палітычных характарыстыках, якія адлюстроўвалі прыналежнасць чалавека да "перадавога атрада будаўнікоў сацыялізму".

Як ужо адзначалася, анкеты дэлегатаў з'ездаў партыі ці з'ездаў саветаў не раз траплялі пад увагу гісторыкаў і саветолагаў. Паколькі асноўнай функцыяй анкет з'яўлялася атрыманне інфармацыі аб чалавеку, у крыніцазнаўчай літаратуры іх прынята адносіць да такога віду справаводчых крыніц, як дакументы персанальнага ўліку (у літаратуры сустракаецца таксама тэрмін "дакументы па ўліку асабовага складу"⁶). Некаторыя спецыялісты-архівазнаўцы прызнаюць, што такія справаводчыя дакументы персанальнага ўліку кадраў, як анкеты ці ўліковыя карткі *"па сваіх відавых якасцях і метадыцы вывучэння складаюць самастойны клас крыніц"*⁷. У дачыненні да анкет таксама выкарыстоўваецца тэрмін "фармулярныя крыніцы"⁸.

Асноўнай функцыяй анкет, у адрозненне ад іншых справаводчых дакументаў, што ўзніклі ў працэсе работы з'езду (праколаў, справаздачна-даведачных дакументаў, сценаграм, рэзалюцый і г.д.) была фіксацыя персанальных даных яго ўдзельнікаў. Акрамя анкет, персанальныя звесткі таксама ўтрымлівалі такія дакументы, як мандаты дэлегатаў з'езда, гасцявыя білеты ўдзельніка з'езда, пасведчанні ўдзельнікаў з'езда, службовыя пропускі, а таксама ўсялякія спісы дэлегатаў з'езда.

Падчас падрыхтоўкі і правядзення з'езда дзейнічалі арганізацыйная і мандатная камісіі, у склад якіх уваходзілі работнікі апарату ЦК КП(б)Б. Першая адказвала сярод іншага за выданне (друк) анкет, другая — за персанальны ўлік дэлегатаў шляхам анкетавання. Падчас рэгістрацыі дэлегата на з'ездзе

яму выдаваўся мандат, а на запоўненай ім анкетце прастаўлялася адпаведная адзнака. Члены мандатнай камісіі праводзілі пярвічную экспертызу правільнасці запаўнення анкет, пры неабходнасці ўносілі патрэбныя карэктывы, аналізавалі склад дэлегатаў з'езда. Як правіла, на другі альбо трэці дзень работы з'езда мандатная камісія рабіла невялікае павядамленне, дзе прадстаўляла абагульненую інфармацыю аб колькасным і якасным складзе дэлегатаў з'езда. Пры гэтым упор рабіўся на канстатыцыі факту колькаснага прадстаўніцтва з'езда, а не на інфармацыі аб сацыяльна-класавых, дэмаграфічных, культурна-адукацыйных і іншых істотных характарыстыках дэлегатаў з'езда.

Аналіз крыніц паказаў, што інфармацыя, якая ўносілася ў фармуляр анкеты, мела асобны адбітак, што істотна павялічвае інфармацыйны патэнцыял дадзеных крыніц⁹.

Па форме анкеты дэлегатаў з'ездаў КП(б)Б 1920—1930-х гг. уяўлялі аркушы паперы фармату А4 альбо А5 з аднабаковым друкам (за выключэннем анкет IV (1921 г.) і XI (1927 г.) з'ездаў, надрукаваных з абодвух бакоў). На большасці з'ездаў выкарыстоўваліся анкеты, выдадзеныя друкарскім спосабам у друкарнях г. Мінска (2-я савецкая друкарня, 1-я і 2-я друкарні "Белдзяржвыдавецтва", Друкарня імя Сталіна і інш.), аднак на V, VI, VII і часткова VIII з'ездах КП(б)Б (1921—1924 гг.) прымяняліся анкеты, надрукаваныя на машынцы праз капірку. Варта адзначыць, што анкеты VII з'езда КП(б)Б (1923 г.) з'яўляюцца найменш якаснымі па сваім выкананні: яны былі надрукаваныя праз капірку на паперы розных фарматаў, часта з неадпаведным фармулярам. У першай палове 1920-х гг. бланкі анкет друкаваліся на рускай мове, пачынаючы з IX з'езда (1925 г.) — на беларускай.

У сярэднім анкеты змяшчалі каля 20 пытанняў, прычым іх колькасць на працягу вывучаемага перыяду паступова ўзрастала (з 17 на IV з'ездзе 1921 г. да 26 на XIV з'ездзе 1932 г.). Інфармацыйныя палі анкеты можна разбіць на некалькі тэматычных блокаў.

Першы блок пытанняў быў закліканы фіксаваць пярвічныя ідэнтыфікацыйныя даныя чалавека — прозвішча, імя, імя па бацьку, а таксама нумар мандата, нумар партбілета і дамашні адрас. Заўважым, што інфармацыйнае поле, дзе фіксаваўся дамашні адрас дэлегата, упершыню з'явілася толькі ў анкетах XIV з'езда КП(б)Б (1932 г.). Побач з імкненнем дзяржаўнага апарату да эфектыўнага кантролю над грамадствам у 1930-я гг., з'яўленне дадзенай графы і яе важнасць для мэтай персанальнага ўліку членаў партыі можа сведчыць і аб змяненні ладу жыцця камуністаў, звязаным перш за ўсё з заканчэннем практыкі "перакідвання" партработнікаў з месца на месца і замацаваннем за імі больш-менш пастаяннага месца працы і жылхаста. Да персанальных даных можна таксама аднесці і асабісты подпіс дэлегата, поле для якога таксама было прадугледжана фармулярам анкеты.

Асобны тэматычны блок пытанняў быў закліканы фіксаваць полаўзроставыя характарыстыкі дэлегатаў з'ездаў КП(б)Б. Пры гэтым, калі інфармацыя аб узросце чалавека збіралася пастаянна на ўсім працягу вывучаемага перыяду, то інфармацыйныя палі, якія

фіксавалі полаваю прыналежнасць дэлегата, упершыню з'яўляюцца толькі ў 1924 г. у анкетах VIII з'езда КП(б)Б. Заўважым, што калі на з'ездах першай паловы 1920-х гг. доля жанчын-дэлегатаў вагалася вакол 8-9%, то да канца 1920-х — пачатку 1930-х гг. яна ўжо дасягнула 11%.

Узроставыя даныя фіксаваўся ў асноўным праз пазначэнне колькасці поўных гадоў дэлегата; аднак на з'ездах 1923—1927 гг. існавала практыка пазначэння году нараджэння дэлегата з'езда. Верагодна, гэта было звязана з імкненнем вывучыць тыя рысы сацыяльнага партрэта камуніста, якія выяўляліся праз прыналежнасць да таго ці іншага пакалення. Варта адзначыць, што ў асноўнай масе дэлегаты з'ездаў КП(б)Б нарадзіліся ў прамежку часу паміж 1890-м і 1904-м гадамі: на долю гэтага пакалення прыпадала 76,7% усіх дэлегатаў IV—XIV з'ездаў. Менавіта гэтыя людзі трывала занялі пазіцыі ў сістэме дзяржаўнай улады БССР на працягу 1920-х гг. — пачатку 1930-х гг.

Не менш значнай з'яўлялася і нацыянальная прыналежнасць камуніста. Асобны тэматычны блок пытанняў анкеты ўключаў у сябе такія палі, як "нацыянальнасць", "месца нараджэння", "родная мова" і "валоданне мовамі".

Такая прымета нацыянальнай ідэнтычнасці як нацыянальнасць устойліва прысутнічала ў анкетах з'ездаў КП(б)Б на ўсім працягу вывучаемага перыяду. Варта адзначыць, што нацыянальны склад дэлегатаў з'ездаў быў даволі разнастайным і ўключаў 19 нацыянальнасцяў, сярод якіх былі нават чэхі, венгры, немцы, башкіры, удмурты, карэлы, кітайцы і г.д. Большасць жа дэлегатаў з'ездаў КП(б)Б складалі беларусы (38,2%), яўрэі (32,2%), рускія (16,2%) і палякі (5,2%). Таксама адзначым, што на працягу 1920-х — пачатку 1930-х гг. доля дэлегатаў-беларусаў няўхільна ўзрастала і на XIV з'ездзе дасягнула 44,2%. Гэта было натуральным следствам карэнізацыі КП(б)Б, узбуйненняў БССР і росту нацыянальнай самасвядомасці беларусаў.

Іншыя характарыстыкі нацыянальнай прыналежнасці камуніста, такія як "месца нараджэння", "родная мова" і "валоданне мовамі", сустрэкаюцца толькі ў анкетах IV (1921 г.), VIII (1924 г.) і IX (1925 г.) з'ездаў КП(б)Б. Цікава, што ў анкетах VIII (1924 г.) і IX (1925 г.) з'ездаў КП(б)Б пытанне адносна роднай мовы фармулявалася наступным чынам: "якую мову лічыць роднай", а пытанне, што тычылася месца нараджэння, так: "якой мясцовасці ўраджэнец" (у адрозненне ад дакладных фармулёвак анкет IV з'езда 1921 г.: "родная мова", "месца нараджэння (пазначыць губ. і павет)"). Цалкам магчыма, што фармулёўкі, якія ўзмацнялі суб'ектыўную прыроду нацыянальнай ідэнтыфікацыі, з'яўляліся адлюстраваннем працэсаў канструавання беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці ва ўмовах беларусізацыі і ўзбуйненняў БССР сярэдзіны 1920-х гг. Натуральны павышаны інтарэс да нацыянальнага пытання ў сярэдзіне 1920-х гг. таксама прасочваецца і ў імкненні кіраўніцтва партыі вывучыць карціну валодання яе членамі рознымі мовамі, каб, магчыма, глыбей асэнсаваць асаблівасці нацыянальнай самаідэнтыфікацыі камуністаў у гэты перыяд (адпаведны пункт прысутнічаў у анкетах дэлегатаў

IX з'езда КП(б)Б у 1925 г.).

Найбольш важнымі элементамі сацыяльнага аблічча камуністаў у 1920-я гг. з'яўляліся *сацыяльна-прафесійныя характарыстыкі*, такія як сацыяльнае становішча, прафесія і непасрэдны занятак. Пытанні анкеты, якія фіксавалі сацыяльнае становішча дэлегата, мелі закрыты характар (г.зн. прадугледжвалі адназначны адказ на аснове выбару з прапануемых вырэйнтаў). У 1920 — пачатку 1930-х гг. існавала не больш пяці варыянтаў адказу: "рабочы", "селянін", "служачы", "інтэлігент", "іншы". У 1925 г. з сістэмы партыйнага ўліку была выключана катэгорыя "інтэлігент"¹⁰. Толькі ў анкетах IX і X з'ездаў КП(б)Б (1925 г., 1927 г.) фармуляр для гэтых пытанняў з'яўляўся адкрытым, г.зн. прадугледжваў самастойны адказ рэспандэнта, таму, нягледзячы на выключэнне сацыяльнай катэгорыі "інтэлігент" з партыйнай статыстыкі, частка дэлегатаў X з'езда (1927 г.) усё ж назвала сябе "інтэлігентамі". У цэлым, пры супастаўленні анкет дэлегатаў, якія ўдзельнічалі ў з'ездах больш за адзін раз, відавочна, што "былыя інтэлігенты" галоўным чынам перайшлі ў катэгорыю служачых.

Меней уніфікаванай была фіксацыя прафесійнага аблічча дэлегатаў з'ездаў, а таксама іх занятку ў цяперашні час. Аднак і тут не заўсёды вытрымліваўся адзіны падыход да збору персанальных даных. Так, базавай характарыстыкай для камуніста з'яўлялася яго прафесія, якая разумелася не як спецыяльнасць (гэтыя два паняцці аддзяляліся), а перш за ўсё як "*род працы, што служыць галоўнай крыніцай сродкаў існавання*"¹¹. Натуральна, што ў большасці сваёй дэлегаты да моманту ўдзелу ў з'ездзе ўжо не працавалі па першапачатковай прафесіі, а займалі розныя пасады ў партыйных, савецкіх, прафсаюзных, сілавых і іншых структурах. Пры гэтым у анкетах неабходна было пазначыць менавіта "асноўную" прафесію па-за партыйнай і савецкай работай, якая б характарызавала перш за ўсё класавую "закалку" камуніста. На практыцы, аднак, гэта ўмова не заўсёды выконвалася — дэлегаты ў дадзенай графе часта пазначалі свой род заняткаў у бягучы момант. Як вынік, узнікла неабходнасць зрабіць адпаведныя ўдакладненні, што ўпершыню правялялася на VIII з'ездзе КП(б)Б 1924 г. Тады побач з пазначэннем прафесіі дэлегатам прапаноўвалася адказаць і на пытанне "*колькі гадоў не працуе па гэтай прафесіі*". Пачынаючы з X з'езда КП(б)Б (1927 г.) у анкетах дэлегатаў партз'ездаў канчаткова замацавалася наступная фармулёўка: "*асноўная прафесія да ўступлення ў КП(б)Б*". Відавочна, што зваляючы фармулёўкі пытання аб прафесіі адлюстроўвала працэс складвання да другой паловы 1920-х гг. устойлівага слоя камуністаў-кіраўнікоў, для якіх прафесійная дзейнасць мела дакладны падзел на дзве часткі: "*да ўступлення ў партыю*" і "*пасля*".

Важнай часткай сацыяльна-прафесійных характарыстык дэлегата з'езда з'яўляліся даныя аб яго занятку ў бягучы момант. Як і ў выпадку з прафесіяй, у 1920-я гг. для камуністаў узнікала дваістае разуменне занятасці. У большасці анкет выкарыстоўвалася паняцце "асноўнай работы", ці "асноўнага занятку", які ў пэўнай ступені супрацьпастаўляўся "партыйнай рабоце" / "неаплачываемай партыйнай рабоце" (як, нап-

рыклад, у анкетах VIII з'езда КП(б)Б, 1924 г.). Пачынаючы з другой паловы 1920-х гг. у фармулярах анкет замацоўваецца ўстойлівая сістэма пытанняў, закліканых фіксаваць род заняткаў дэлегата з'езда КП(б)Б у бягучы момант: "асноўная работа ці заняткаў" і "месца працы" (г.зн. назва прадпрыемства ці ўстановы). Пры гэтым у анкетах XI, XII і XIII з'ездаў КП(б)Б (1927, 1928, 1929 гг.) прапаноўваўся наступны абмежаваны выбар адказаў для адлюстравання занятку: а) рабочы прамысловасці, б) рабочы транспарту, в) сельгасработы, г) батрак, д) селянін, е) партработнік, ж) служачы, з) ваенны: кампалітсклад ці чырвонаармеец. Такім чынам, пачынаючы з другой паловы 1920-х гг. адбывалася паступовая ўніфікацыя сацыяльных параметраў, якія адлюстроўвалі прафесійны партрэт дэлегатаў з'ездаў, звязанне ўсёй магчымай разнастайнасці формаў прафесійнай дзейнасці да фіксаванага набору відавых (пасада) і родавых (галіна) характарыстык.

Таксама анкетны дэлегатаў з'ездаў КП(б)Б 1920-х — пачатку 1930-х гг. утрымлівалі абавязковае пытанне аб адукацыйным узроўні чалавека. Не было яго толькі ў анкетах X з'езда КП(б)Б 1927 г. Праўда, аб змяншэнні цікавасці да дадзенага параметру на партыйных з'ездах у перыяд, калі сакратаром ЦК КП(б)Б з'яўляўся А.Крыніцкі, можа таксама сведчыць і анкета папярэдняга IX з'езда (1925 г.), дзе гэтае пытанне мела адкрытую форму для запаўнення, што таксама з'яўлялася выключэннем з правілаў.

Для вызначэння адукацыйнага ўзроўню выкарыстоўваліся чатыры паказчыкі: "хатняя", "ніжэйшая", "сярэдня" і "вышэйшая" адукацыя. Пры гэтым фармулёўка паказчыкаў і іх набор перажылі на працягу 1920-х гг. пэўныя змены. Так, калі на з'ездах першай паловы 1920-х гг. характарыстыкай найменшага ўзроўню адукаванасці выступала катэгорыя "хатняя адукацыя", то ў другой палове 1920-х гг. ёй на змену прыйшло паняцце "самавучка/самаадукацыя", а ў пачатку 1930-х гг. гэты ўзровень увогуле быў ліквідаваны.

Варта адзначыць, што ў самой структуры дэлегатаў партыйных з'ездаў на працягу 1920-х — пачатку 1930-х гг. адбывалася паступовае павелічэнне прадстаўніцтва людзей з "ніжэйшай" адукацыяй (з 24,6% на V з'ездзе ў 1921 г. да 73,9% на XIV з'ездзе ў 1932 г.) і скарачэнне долі камуністаў, якія мелі "сярэдную" і "вышэйшую" адукацыю з аднаго боку, і долі камуністаў-самавучак, з другога. Такім чынам выключэнне з фармуляра анкет катэгорый, што адлюстроўвалі "неінстытуцыянальныя" формы адукацыі (самаадукацыя, хатняя адукацыя і г.д.) якраз адлюстроўвала агульную тэндэнцыю змяншэння долі малапісьменных і непісьменных людзей у ходзе "культурнай рэвалюцыі" і развіцця сістэмы адукацыі ў СССР на працягу 1920-х гг.¹²

Яшчэ адной істотнай змай, якая адбылася з фармулярам анкет у частцы, што тычылася фіксацыі адукацыйнага ўзроўню дэлегатаў партыйных з'ездаў, стала з'яўленне ў пачатку 1930-х гг. асобнага інфармацыйнага поля "палітычная адукацыя". У анкетах дэлегатаў XIV з'езда КП(б)Б (1932 г.) гэтае пытанне фармулявалася наступным чынам: "палітычная аду-

кацыя" (скончыў альбо навучаецца ў партыйна-адукацыйнай установе і якой: камуністычная ВУ, СПШ (савецкая партыйная школа), курсы марксізму, курсы партактыву і г.д.). Такім чынам, да канца 1920-х гг. "палітычная адукаванасць" зрабілася неад'емнай часткай сацыяльнага партрэта камуністаў, што знайшло адлюстраванне ва ўліку партыйных кадраў.

Нарэшце, найбольш вялізны інфармацыйны раздзел анкет дэлегатаў з'ездаў КП(б)Б 1920 — пачатку 1930-х гг. быў прысвечаны *грамадска-палітычнай актыўнасці камуністаў*. Сюды ўключаліся як пытанні, што адлюстроўвалі статус дэлегата на з'ездзе (напрыклад, "рашаючы ці дарадчы голас", "партыйная арганізацыя, якая дэлегавала"), так і тыя, што характарызавалі палітычную пазіцыю дэлегата, яго партыйны вопыт і актыўнасць (напрыклад, "партыйны стаж" ці "ўдзел у з'ездах, канферэнцыях"), ваенна-рэвалюцыйную "закалку".

Практычна нязменнымі на працягу вывучаемага перыяду былі пытанні аб членстве ў іншых партыях, партыйным стажу, а таксама ўдзеле ў іншых партыйных з'ездах. Яны ўстойліва прысутнічалі ў анкетах усіх даследуемых з'ездаў. Нягледзячы на тое, што звесткі аб членстве ў іншых партыях з'яўляліся важным элементам асабістай палітычнай біяграфіі камуніста, на працягу першай паловы — сярэдзіны 1920-х гг. у арганізацыйным аддзеле ЦК КП(б)Б не было адназначнага бачання сутнасці дадзенай характарыстыкі. На некаторых з'ездах гэтае пытанне насіла агульны характар — напрыклад, *"ці прыналежаў да іншых партый, пазначыць, да якой"* (анкеты V, VI, X з'ездаў КП(б)Б, 1921, 1922 і 1927 гг.); на іншых з'ездах патрабавалася дакладна пазначыць тэрміны альбо працягласць знаходжання ў іншых партыях. Толькі пачынаючы з XI з'езда КП(б)Б (1927 г.) фармулёўка дадзенага пытання набыла канчатковы выгляд, які выглядаў так: *"ці быў у складзе іншых партый (якіх і калі)"*.

Натуральна, што большасць дэлегатаў з'ездаў КП(б)Б (80%) не былі членамі іншых партый. Сярод жа партый, у складзе якіх раней дэлегаты былі (відавочна, "левых па сваім палітычным спектры") дамінаваў Бунд (8%) і партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў (2,3%).

Таксама на працягу 1920-х гг. адбываўся пошук адэкватнага спосабу фіксацыі звестак аб удзеле дэлегата ў розных з'ездах і канферэнцыях. Калі ў пачатку і ў канцы 1920-х гг. анкетай фіксаваўся ўдзел толькі ў партыйных з'ездах, то на VII—IX з'ездах КП(б)Б (1923—1925 гг.) пытанні анкетны ўключалі больш шырокі спектр з'ездаў і канферэнцый, у якіх дэлегат мог прымаць удзел: усерасійскія, губернскія, павятовыя (паводле тыпу); партыйныя, савецкія, прафесійныя і іншыя (паводле віду).

Знакавым трэба лічыць змяненне інфармацыйных палёў, якія адлюстроўвалі *ваенна-рэвалюцыйную "закалку"* дэлегатаў з'ездаў. У першай палове 1920-х гг. важнай рысай сацыяльнага аблічча камуністаў з'яўлялася баявое мінулае, вопыт удзелу ў войнах (сусветнай, грамадзянскай, польска-савецкай). Вельмі актуальнымі былі і рэвалюцыйныя заслугі, напрыклад, удзел у паўстаннях, стачках, выступленнях. Значымымі паказчыкамі рэвалюцыйнай дзей-

наскі лічыліся таксама факты аб пераследаваннях і рэпрэсіях з боку царскага рэжыму, якім падвяргаўся чалавек. Найбольшая канцэнтрацыя пытанняў такога кшталту была ў анкетах VIII з'езда КП(б)Б (1924 г.), прычым па кожным з пытанняў прапаноўвалася даць дакладныя колькасныя індикатары, напрыклад, колькі разоў, гадоў/месяцаў правёў у турме, ссылцы, на катарзе; ці быў прыгавораны да расстрэлу і дзе; колькі разоў прымаў удзел у рэвалюцыйных паўстаннях, колькі разоў — у партызанскіх выступленнях. Заўважым, што ў цэлым такая разгалінаваная сістэма паказчыкаў ваенна-рэвалюцыйнай дзейнасці не была ўласцівая практыцы анкетавання дэлегатаў з'ездаў КП(б)Б і падчас правядзення VIII з'езда хутчэй за ўсё з'яўлялася адлюстраваннем асабістых поглядаў кагосьці з членаў Бюро КП(б)Б таго часу.

У другой палове 1920-х гг. пытанні, якія тычыліся ваенна-рэвалюцыйнай дзейнасці, зніклі з фармуляраў анкет. Пачынаючы з XI з'езда КП(б)Б (1927 г.) анкеты ўтрымлівалі толькі пытанні аб адносінах дэлегата да ваеннай службы на бягучы момант. Падобнае змяненне зместу фармуляра анкет сведчыла аб паступовым змяншэнні ў складзе партыі колькасці прадстаўнікоў "старой гвардыі", бальшавікоў з "багатым" дарэвалюцыйным мінулым. Прычым перамены адбыліся і ў ідэалагічным плане: да канца 1920-х гг. ваенна-рэвалюцыйная актыўнасць як ключавы элемент вобразу "ідэальнага" камуніста адышла на другі план, саступіўшы месца паказчыку баяздольнасці, выяўляемаму праз адносіны да воінскага абавязку. Гэта ў многім было абумоўлена абстрактнасцю, пачынаючы з 1927 г. міжнародных адносінаў.

Такім чынам, на працягу вывучаемага перыяду адбывалася складанне сістэмы адлюстравання ў анкетах з'ездаў асноўных сацыяльных катэгорый, пошук аптымальных спосабаў рэгістрацыі інфармацыі пра камуніста-дэлегата. Некаторыя параметры, якія характарызавалі сацыяльны партрэт камуністаў, заставаліся нязменнымі на ўсім працягу даследуемага перыяду (сацыяльнае становішча, партыйны стаж, узрост, адукацыя). Шэраг характарыстык з'яўляўся адлюстраваннем бягучага моманту і хутчэй за ўсё быў закліканы даваць кіраўніцтву партыі сацыялагічны зрэз па найбольш важных проблемных момантах грамадска-палітычнага жыцця (напрыклад, па прыкметах нацыянальнай ідэнтыфікацыі ў перыяд беларусізацыі і ўзбуйненняў БССР).

Яшчэ адной тэндэнцыяй эвалюцыі фармуляра анкет была ўніфікацыя сацыяльных параметраў людзей, якая ажыццяўлялася пасродкам увядзення абмежаванай колькасці сацыяльных катэгорый, якія адлюстроўвалі перш за ўсё сацыяльна-прафесійнае аблічча людзей.

У той жа час, эвалюцыя фармуляра анкет адлюстроўвала і змяненне дамінаваўшых спосабаў сацыяльнай ідэнтыфікацыі камуністаў БССР, "зашыфраваных" у камбінацыях тых ці іншых інфармацыйных блокаў анкет у фармуліроўцы яе пытанняў. Такім чынам, выразна прасочваецца тэндэнцыя да змянення некаторых рысаў у сацыяльным партрэце камуністаў на працягу 1920-х гг.: калі ў першай палове дзесяцігоддзя для камуніста было важна мець ваенна-рэва-

люцыйныя заслугі, сведчанні пераследу з боку старага рэжыму, то ў другой палове 1920-х гг. — пачатку 1930-х гг. больш істотнымі сталі такія якасці, як баяздольнасць і палітычная грамадчасць.

У цэлым можна заключыць, што развіццё сістэмы персанальнага ўліку адлюстроўвала агульную сітуацыю, характэрную для Савецкай дзяржавы ў 1920-я гг., у якой, паводле меркавання амерыканскай даследчыцы Ш. Фіцпатрык, ва ўмовах аб'ектыўнай слабасці сацыяльных класаў асабліваю ролю адыгрывала іх канструяванне праз статыстыку¹³. Менавіта таму аналіз эвалюцыі фармуляраў анкет дазваляе глыбей асэнсаваць працэс фарміравання сацыяльных ідэнтычнасцяў у Савецкай дзяржаве на працягу 1920-х гг., паколькі адлюстроўвае логіку выбудоввання сацыяльнага партрэта "ідэальнага" камуніста.

¹ Устав Всесоюзной коммунистической партии (большевик) [электронный ресурс]. — Рэжым доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/vkpb1926.htm>. — Дата доступу 07.05.2015.

² Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). Ф. 4-п, воп. 1, спр. 3081, арк. 571; спр. 3088, арк. 10; спр. 4307, арк. 77.

³ Там жа. Спр. 416, 420-421, 690-691, 1010-1011, 1258-1259, 1988, 3087, 3097-3098, 4313-4314, 4748, 5602—5605.

⁴ Бородин Л.И., Соколов А.К. Опыт создания базы данных на основе анкетных сведений о делегатах съездов Советов // История СССР. 1984, № 2. С. 84—97; Литувев В.Н. К вопросу о разработке методики количественного анализа анкет делегатов первых конференций РКМ (1921—1923 гг.) // Вопросы истории. 1986, № 1. С. 146—157; Брюханова Е.Г., Яковлев Н.П. О лаборатории математических методов и ЭВМ в РГГУ // Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер". 1991, № 2. С. 41—44; Кузнецов И.В. База данных "Социальный облик коммунистов ЦПР в двадцатые годы" // Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер". 1996, № 17. С. 56—58.

⁵ Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. М., 1987. С. 112.

⁶ Голиков А.Г., Круглова Т.А. Источниковедение отечественной истории. М., 2000. С. 257.

⁷ Борисова Л.В. Делопроизводственные документы советской эпохи: историография и источниковедение (20—80-е годы) // Отечественные архивы. 1994, № 2. С. 30, прим. 37.

⁸ Гончаров Ю.М. Купеческая семья второй половины XIX—начала XX в. (по материалам компьютерной базы данных купеческих семей Западной Сибири). М., 1998. С. 69.

⁹ Рытов А.В. Анкеты делегатов IV—XIV съездов КП(б)Б как источник по изучению социального облика власти БССР в 1920-х — начале 1930-х гг. // Историческое наследие Беларуси: выявление, сохранение и изучение: материалы международной научной конференции, посвященной 90-летию Гос. арх. службы Респ. Беларусь, 85-летию Нац. архива Респ. Беларусь и 20-летию кафедры источниковедения БГУ (г. Минск, 17-18 мая 2012 г.): В 2 ч. Ч. 2. Мн., 2013. С. 139—145.

¹⁰ Инструкция об определении социального положения членов РКП(б) и кандидатов в члены. Мн., 1925. С. 3.

¹¹ Там жа. С. 1.

¹² Рытэў А.У. Фарміраванне новай сацыяльнай іерархіі ў БССР ў 20-я гады XX стагоддзя: адукацыйны аспект // Беларускі гістарычны часопіс. 2009, № 3. С. 3—11.

¹³ Fitzpatrick S. Ascribing Class: The Construction of Social Identity in Soviet Russia // Journal of Modern History. 1993. Vol. 65. Issue December. P. 755.